

IBN MISKAVAYHDA AXLOQIY FAZILATLAR VA UNING AS-SAODAT NAZARIYASI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-310-313>

Muxammadjonov Azamatbek Qosimjon o'g'li
Sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi
1-kurs magistranti
+998908575535

Ilmiy rahbar: Sulaymonova Sh.N.
Sharq falsafasi va germeneytika kafedrasida o'qituvchisi, PhD.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ibn Miskavayhning axloqiy qarashlari, xususan, fazilatlar tasnifi va “as-saodat” (baxt) nazariyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda mutafakkirning *Tahzib al-Axlaq* asari asosiy manba sifatida o'rganildi. Natijada, axloqiy fazilatlar inson kamolotidagi o'рни hamda baxtga erishishning asosiy omillari yoritildi. Shuningdek, ushbu qarashlarning Aristotel falsafasi bilan o'xshash jihatlari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: axloq, fazilat, saodat, Ibn Miskavayh, komil inson, evdamoniya

Kirish

Islom falsafasi tarixida axloq va inson kamoloti masalalari markaziy o'rin egallab, bu yo'nalishda Ibn Miskavayh o'zining chuqur va tizimli qarashlari bilan alohida ajralib turadi, chunki u axloqni nafaqat nazariy tushuncha sifatida, balki inson hayotini tartibga soluvchi amaliy mezon sifatida talqin qiladi¹. Mutafakkirning *Tahzibul axloq* asarida bayon etilgan fazilatlar tizimi va “As-saodat” nazariyasi insonning ruhiy kamolotga erishish jarayonini izchil ravishda tushuntirib beradi, hamda bu jarayon aql, tarbiya va o'zini nazorat qilish kabi omillar bilan chambarchas bog'liq ekanligini asoslaydi. Shuningdek, uning qarashlari Aristotelning axloqiy falsafasi bilan ma'lum darajada uyg'unlashgan bo'lsa-da, ular islomiy qadriyatlar bilan boyitilgan holda yanada mukammal tizimni tashkil etadi, shu bois mazkur maqolada Ibn Miskavayhning axloqiy fazilatlar haqidagi ta'limoti va saodat konsepsiyasi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda Ibn Miskavayhning axloqiy qarashlarini chuqur tahlil qilish maqsadida kompleks yondashuv qo'llanilib, uning asosiy asari *Tahzib al-Axlaq* markaziy manba sifatida tanlandi. Tadqiqot jarayonida matn tahlili usuli yordamida asardagi axloqiy fazilatlar, inson ruhiyati va saodat haqidagi asosiy tushunchalar tizimli ravishda o'rganildi hamda ularning o'zaro bog'liqligi aniqlab berildi. Bundan tashqari, qiyosiy tahlil usuli orqali Ibn Miskavayhning qarashlari Aristotel falsafiy ta'limoti bilan solishtirilib, o'xshash va farqli jihatlari ilmiy asosda yoritildi.

¹Ibn Miskawayh. *Tahzib al-Akhlaq (The Refinement of Character)* / tarj. Constantine K. Zurayk. — Beirut: American University of Beirut, 1968.

Shuningdek, mantiqiy-tahliliy yondashuv asosida fazilat, axloq va saodat tushunchalarining mazmuni ochib berilib, ularning inson kamolotidagi o‘rni izchil ravishda izohlandi. Natijada qo‘llanilgan metodlar uyg‘unligi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta‘minlab, Ibn Miskavayhning axloqiy ta‘limotini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Ibn Miskavayh tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy ta‘limot izchil va tizimli xarakterga ega bo‘lib, unda inson ruhiyati va xulq-atvori o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik chuqur asoslab berilgan. Avvalo, mutafakkir inson ruhini uch asosiy quvvatga ajratishi orqali axloqiy fazilatlarining kelib chiqish manbalarini aniq tasniflashga erishganligi aniqlandi. Unga ko‘ra, aqliy quvvat bilan bog‘liq fazilatlar insonning bilish faoliyatini mukammallashtirishga xizmat qilsa, g‘azabiy quvvat jasorat va matonatni shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, shahvoniy quvvatni me‘yor doirasida boshqarish iffat va o‘zini tiyish kabi fazilatlarining yuzaga kelishiga olib kelishi ilmiy jihatdan asoslangan. Mazkur uch quvvat o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash natijasida esa eng oliy axloqiy fazilat — adolat shakllanishi aniqlab berildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, Ibn Miskavayh axloqni tug‘ma xususiyat emas, balki ijtimoiy va tarbiyaviy jarayon mahsuli sifatida talqin etadi. Shu nuqtai nazardan, insonning axloqiy kamoloti doimiy ravishda o‘z ustida ishlash va odatlarni shakllantirish bilan bog‘liq ekanligi ta‘kidlandi. Tahlil davomida aqlning markaziy o‘rin tutishi, ya‘ni uning inson xatti-harakatlarini boshqaruvchi asosiy mexanizm sifatida talqin qilinishi alohida qayd etildi. Bundan tashqari, “as-saodat” tushunchasi moddiy ne‘matlardan ustun qo‘yilib, u ruhiy mukammallik va fazilatli hayot natijasi sifatida izohlanishi aniqlangan². Mutafakkirning fikricha, haqiqiy baxt insonning ichki dunyosini poklash va aqliy yetuklikka erishish orqali namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, saodatga erishish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanib, unda o‘zini anglash va yomon xulqlardan voz kechish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda ijobiy fazilatlarini shakllantirish va ularni mustahkamlash insonning komillikka erishishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shuningdek, Ibn Miskavayh qarashlarining Aristotel ta‘limoti bilan uyg‘un jihatlari mavjudligi, xususan, baxtning fazilat bilan chambarchas bog‘liqligi o‘z tasdig‘ini topdi. Bu o‘xshashliklar evdamoniya konsepsiyasi bilan yaqin aloqador ekanligini ko‘rsatadi, biroq Ibn Miskavayh ta‘limotida diniy-axloqiy yondashuv ustuvorlik qiladi³. Umuman olganda, olingan natijalar mutafakkirning axloqiy tizimi inson kamolotini ta‘minlashga qaratilgan mukammal konsepsiya ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Muhokama

Olingan natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Ibn Miskavayhning axloqiy ta‘limoti inson kamolotini ta‘minlashga qaratilgan yaxlit va izchil nazariy tizim sifatida namoyon bo‘ladi, chunki unda axloqiy fazilatlar nafaqat individual xulq-atvor mezonini, balki jamiyat barqarorligini ta‘minlovchi muhim ijtimoiy omil sifatida ham talqin

²Ibn Miskawayh. *Tahdhib al-Akhlaq (The Refinement of Character)* / transl. C. K. Zurayk. — Beirut: AUB, 1968.

³Aristotle. *Nicomachean Ethics* / transl. W. D. Ross. — Oxford: Oxford University Press, 2009.

etiladi, shu bois mutafakkirning qarashlari inson va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur falsafiy asosda yoritib beradi. Shu bilan birga, fazilatlarning uch guruhga ajratilishi inson ruhiyatini kompleks o‘rganishga xizmat qiluvchi samarali model sifatida namoyon bo‘lib, bu model orqali insondagi turli psixologik kuchlar o‘rtasidagi muvozanatning zarurligi ilmiy jihatdan asoslanadi, ayniqsa adolat tushunchasining markaziy o‘rin egallashi mutafakkirning axloqiy tizimini yanada mukammallashtiradi, chunki u barcha fazilatlarning uyg‘unlashuvi natijasi sifatida talqin etilib, inson kamolotining eng yuqori bosqichini ifodalaydi.

Bundan tashqari, axloqning tug‘ma emasligi haqidagi g‘oya tarbiya va ijtimoiy muhitning rolini kuchaytiradi hamda bu qarash zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari bilan uyg‘unlashadi, natijada insonning axloqiy kamoloti uzluksiz jarayon ekanligi, ya‘ni u doimiy ravishda o‘z ustida ishlashni talab etishi ta‘kidlanadi, bunda esa aqlning boshqaruvchi rol o‘ynashi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan aql orqali inson o‘z nafsini nazorat qiladi va to‘g‘ri yo‘lni tanlaydi. Shuningdek, Aristotel bilan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikkala mutafakkirda baxt tushunchasi fazilat bilan bevosita bog‘langan bo‘lsa-da, Ibn Miskavayh qarashlarida diniy-ma‘naviy omillar ustunlik qiladi, shu sababli uning ta‘limoti islomiy qadriyatlar bilan boyitilgan falsafiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi, bundan kelib chiqib aytish mumkinki, evdamoniya tushunchasi bilan o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, unda ruhiy poklanish masalasiga kamroq e‘tibor qaratilgan, holbuki Ibn Miskavayh aynan ichki poklanishni saodatga erishishning asosiy sharti sifatida ko‘rsatadi. Natijada, saodat tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u faqat individual baxt bilan cheklanmay, balki jamiyat farovonligi va ijtimoiy uyg‘unlik bilan ham uzviy bog‘liq ekani aniqlanadi, shu bois mutafakkirning qarashlari nafaqat o‘z davri uchun, balki hozirgi zamon axloqshunosligi uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi, demak, olib borilgan muhokama natijalari Ibn Miskavayhning axloqiy ta‘limoti universal va zamonaviy talqinlarga mos keluvchi falsafiy meros ekanligini asoslab beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Ibn Miskavayhning axloqiy ta‘limoti inson kamoloti va ma‘naviy yetuklikni ta‘minlashga qaratilgan mukammal falsafiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi, chunki unda axloqiy fazilatlar inson ruhining asosiy boshqaruvchi kuchi sifatida talqin qilinadi va bu holat shaxsning xulq-atvori hamda ichki dunyosini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mutafakkirning Tahzib al-Axloq asarida ilgari surilgan g‘oyalar fazilatlarning aniq tasnifi orqali inson axloqini ilmiy asosda tushuntirish va tarbiyaviy jarayonni tizimli yo‘lga qo‘yish imkonini beradi, bu esa uning qarashlarining amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Bundan tashqari, saodat tushunchasi moddiy manfaatlardan ustun qo‘yilib, u ruhiy poklanish, aqliy yetuklik va axloqiy barkamollikning yakuniy natijasi sifatida izohlanadi hamda insonning ichki ma‘naviy holati bilan bevosita bog‘liq ekani ta‘kidlanadi. Faylasuf insonni bir tomonlama emas, balki kompleks yondashuv asosida o‘rgangan. Shuningdek, insonning kamolotga erishish uchun qilishi lozim bo‘lgan amallariga,

kamolotga erishish yo'llariga to'xtalib o'tgan⁴. Ibn Miskavayh fikricha, inson shaxsiyatini rivojlantirish xatolarga barham berish uchun uning sabablarini ko'rib chiqish lozim. Bundan xulosa kelib chiqadiki, o'zini hurmat qilgan inson o'zgalarni ham hurmat qila oladi, o'zligini tanigan inson o'zgalar tarixiga o'tmish an'alariga xolisona, to'g'ri fikr bildiradi, aql va bilimga ega inson ilm-fanni, aqlning mahsuli bo'lgan narsalarni qadrlay oladi⁵.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Ibn Miskavayhning axloqiy konsepsiyasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim bo'lib, u insonni to'g'ri tarbiyalashda metodologik asos vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, uning g'oyalari Aristotel falsafasi bilan ma'lum darajada uyg'unlashgan bo'lsa-da, islomiy axloqiy qadriyatlar bilan boyitilganligi bilan ajralib turadi va bu uning ta'limotini o'ziga xos falsafiy tizimga aylantiradi. Bundan tashqari, evdamoniya konsepsiyasi bilan o'xshashliklar mavjud bo'lsa ham, Ibn Miskavayhda ma'naviy poklanish va axloqiy mas'uliyat yanada chuqurroq yoritilganligi kuzatiladi. Umuman olganda, ushbu ta'limot insonni komillikka yetaklovchi yaxlit axloqiy-falsafiy tizim bo'lib, uning g'oyalari bugungi kunda ham tarbiya, axloqshunoslik va ma'naviyat sohalarida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Miskawayh. *Tahdhib al-Akhlaq*. — Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1985.
2. Ibn Miskawayh. *Tahdhib al-Akhlaq (The Refinement of Character)* / tarj. Constantine K. Zurayk. — Beirut: American University of Beirut, 1968. — 248 p.
3. Aristotle. *Nicomachean Ethics* / tarj. W. D. Ross. — Oxford: Oxford University Press, 2009.
4. Goodman, L. E. *Islamic Humanism*. — Oxford: Oxford University Press, 2003.
5. Fakhry, Majid. *A History of Islamic Philosophy*. — New York: Columbia University Press, 2004.
6. Sh,N.Sulaymonova. “Tahzibul Axloq” asarida axloqiylik mezonlari. – innovative, educational, natural and social sciences, 2026.
7. Sh,N.Sulaymonova. Ibn Miskavayhning mashshoiyyunlik yo'nalishidagi o'rni. - International scientific journal of Biruni, 2026.

⁴ Sh,N.Sulaymonova. “Tahzibul Axloq” asarida axloqiylik mezonlari. – innovative, educational, natural and social sciences, 2026., 84-b.

⁵ Sh,N.Sulaymonova. Ibn Miskavayhning mashshoiyyunlik yo'nalishidagi o'rni. - International scientific journal of Biruni, 2026., 61-62-b.